ISSN 2591-1201 LETNIK 3 • 2019 • ŠTEVILKA 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme
Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2019

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 11. 2019.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 3 • 2019 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Jelka Piškurić
Veter sprememb
7

Razprave

Aleš Šafarič
Odnos Antona Mahniča do Sokola
13

Francesca Meneghetti
Slovenian solidarity in the concentration camp of Treviso (Monigo)
43

Tomaž Kladnik
Ofenzivno delovanje enot slovenskega domobranstva
64

Ivan Rihtarič
Ivan Štrafela Don, politična in življenjska usoda informbirojevca
90

David Petelin
Upravnopravne spremembe lokalne oblasti mesta Ljubljana od konca druge svetovne vojne do uvedbe komunalnega sistema (1945–1955)
113

Metod Berlec, Matevž Tomšič
Elite in nacionalna država v dobi globalizacije
147

Predstavitev zgodovinskih virov

Damjan Hančič
Odzivi na Titovo pismo jeseni 1972 v OK ZKS Kamnik
171

In memoriam

Tamara Griesser Pečar
In memoriam Johann Georg Reißmüller
187

Recenzije

Janez Juhant
Bogdan Kolar (ur.) Učitelji Teološke fakultete za ustanovitev in ohranitev Univerze v Ljubljani (Acta Ecclesiastica Sloveniae 41), Ljubljana, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani 2019, 312 str.
196

Tomaž Kladnik
Tin Mudražija: Z žogo proti vojni,
Jugoslovanski nogomet med okupacijo (1941–1945)
200

Renato Podbersič st.
Štefan Cek, Spomini na Istro, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2019, 128 str.
203

Renato Podbersič ml.
Mario Jareb, Sovjetski zločin u Katynskoj šumi – Uloga doktora Eduarda Luke Miloslavića,Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2019, 335 strani.
208

Recenzije

Štefan Cek, Spomini na Istro, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2019, 128 strani

Goriška Mohorjeva družba je v redni knjižni zbirki za leto 2020 izdala knjigo spominov duhovnika Štefana Ceka, *Spomini na Istro*, ki jo je iz hrvaščine prevedel Renato Podbersič st., uredil in spremno študijo pa napisal prof. Tomaž Simčič.

V 95 letih delovanja je Mohorjeva družba izdala kar spoštovanja vredno število knjig izpod peresa duhovnikov: spomine, kronike, poezijo in še kaj. Od leta 1990 dalje jih najdemo predvsem med knjigami redne zbirke *Naše korenine*, ki je pozorna na delovanje zaslužnih mož in žena slovenskega naroda, s poudarkom na Primorski. V njej so svoje mesto našli tudi pričevalci težkega in za narodov obstoj usodnega časa od prve in druge svetovne vojne ter med njima, s številnimi pretresi, ki sta jih porajali. Cekovi spomini so 28. knjiga te zbirke.

Štefan Cek, doma iz Hrušice v Brkinih, je bil rojen tik pred prvo svetovno vojno (30. januarja 1913), srednjo šolo je obiskoval v malem semenišču v Gorici, bogoslovje je študiral v goriškem bogoslovju, v duhovnika je bil posvečen prav tako v Gorici (1937), dober mesec po umoru goriškega organista in pevovodja Lojzeta Bratuža, ki je bil simbol nenasilnega odpora slovenskih ljudi proti fašističnemu raznarodovanju. To je bilo

dve leti pred začetkom druge svetovne vojne, katere strahote je občutil na lastni koži skupaj z istrskimi ljudmi, med katere je bil kot duhovnik poslan.

Bil je v tistem velikem številu duhovnikov (okoli 200), ki so že v obdobju Avstro-Ogrske in vse do prvih let po drugi svetovni vojni hodili na delo v Gospodov vinograd v »brižno« in z duhovnimi poklici sušno Istro, ki se še ni delila na hrvaško in slovensko. Med temi je bilo več Čehov in Slovencev. Med drugimi je v 19. stoletju v slovenskem delu Istre na Golcu kot prvi kurat deloval Ignacij Eržen iz Idrije (1836–1868), ki je kraju dal najbolj vsestranski kulturni in duhovni pečat; med obema vojnama je v Klancu pri Kozini deloval znani duhovnik, umetnostni zgodovinar in zbiralec Jakob Soklič (1893–1972), ki so ga fašisti leta 1928 pregnali iz slovenske Istre; po drugi svetovni vojni je bil dolga leta župnik v Slovenj Gradcu, kjer je ustanovil znameniti župnijski muzej. V hrvaški Istri so v 19. stoletju delovali naslednji znani slovenski duhovniki: sredi Istre okrog Pazina Jakob Volčič (1815–1888), narodni tribun, »*verjetno najpomembnejši in najbolj mnogostranski zbiralec gradiva ljudskega izročila in kulturne dediščine v hrvaški Istri*«; v Roveriji nad Vodnjanom Josip Velikanje (1843–1921), »pop hajduški«, narodni buditelj in uspešni delavec za duhovne poklice ter Josip Grašič (1863–1949), narodni buditelj in gospodarski organizator.

Cek je prišel v hrvaški del Istre kot duhovnik tržaške škofije, ki »*se je raztezala vse do Pazina in Učke*«, kakor sam pravi v svojih spominih. Z njim so napore v Gospodovem vinogradu delili Leopold Jurca (1905–1988), najprej župnik v Trvižu in nato rektor malega semenišča v Pazinu, pozneje koprski stolni prošt, Stanislav Rozman, Jože Antič, Jožef Vidav, Vladimir Rebek, Rudi Zafran in Franc Stegel.

Cek je med letoma 1938 in 1947 služboval v Kaščergi, Brestu, Dolenji vasi in Lanišću v Čičariji. V teh krajih je zavzeto so-

deloval pri ohranjanju hrvaškega jezika in kulturne dediščine. »*S tem svojim zadržanjem, si je na italijanskem notranjem ministrstvu prislužil fascikel v zloglasni kartoteki nasprotnikov fašističnega režima (Casellario politico centrale), v kateri je bil označen kot duhovnik ‚izrazitih slovanskih* čustev' *ter ‚nasprotnik režima in naših institucij'*.«

V svojih *Spominih na Istro* (sam jih je imenoval samo Spomini – prvi del knjige, 60 strani), ki jih je napisal na prigovarjanje prijatelja, hrvaškega duhovnika Zvonimirja Brumnića, Cek opisuje svoje delovanje v krajih, kjer je kot duhovnik služboval, se z veliko ljubeznijo spominja tamkajšnjih ljudi, obravnava pa tudi tragična vojna leta, začetek odporništva, nemško okupacijo, požige vasi, partizanske akcije, represalije, likvidacije političnih nasprotnikov.

Po vojni se je za Ceka začela prava kalvarija, povezana z znano birmo v Lanišću (24. avgusta 1947), kjer je bil tedaj župnik. Birmanja je zato, da bi se izognili politično insceniranim izgredom, v tistih poletnih mesecih po slovenskih in hrvaških župnijah namesto tržaškega škofa Antonia Santina vodil slovenski prelat msgr. Jakob Ukmar. Proticerkvene manifestacije in izgredi, ki so preprečili birmo, so se pojavili že 17. avgusta v Buzetu. Vrhunec so dosegli v Lanišću, kjer je velika skupina izgrednikov skušala tudi tu preprečiti birmo, ki so jo pa s pomikom v zgodnejši čas od napovedanega le izpeljali. Vendar je po končani slovesnosti skupina ljudi vdrla v župnišče, kjer je eden od njih dobesedno zaklal mladega hrvaškega duhovnika Mira Bulešića (leta 2013 razglašenega za blaženega), ki je prejšnje dni v Lanišću vodil duhovno pripravo birmancev na prejem zakramenta svete birme; msgr. Ukmarja so ti izgredniki v župnišču hudo poškodovali, da so ga morali odpeljati v bolnišnico, Ceku pa se je uspelo napadu izogniti. Na montiranem procesu so ga v Pazinu kot povzročitelja izgredov obsodili na šest let težkega zapora s prisilnim delom

(1947–1953), ki ga je do zadnjega dne odsedel v Stari Gradiški, skupaj s številnimi zaprtimi slovenskimi in hrvaškimi duhovniki. Spomini se nadaljujejo od prihoda iz zapora leta 1953 do leta 1965, ko je pod budnim očesom in nenehnim šikaniranjem komunističnega režima opravljal pastirsko službovanje v župnijah Karojba, Pićan, Lindar in Novigrad. Ko je »*splošno ozračje postajalo vedno bolj ugodno, da se slovenski duhovniki vrnejo domov*«, se je med zadnjimi vrnil tudi Cek. Po hrvaški Istri, v kateri je deloval od leta 1938 do 1965 (vmes od 1947 do 1953 v zaporu), je prišel v slovensko Istro. Bil je župnik v dveh župnijah: Šmarjah pri Kopru (od 1965 do 1977) in Dekanih (od 1977 do smrti leta 1985).

Na prvi pogled se zdijo Cekovi spomini glede na njihovo skoraj »epsko« pričevalno vsebino preskromni in nedorečeni, preveč faktografski, premalo čustveno, literarno in globoko duhovno oblikovani. Brati jih je treba med vrsticami, da nam spregovorijo o tem svetlem duhovniškem liku, ki izgoreva za Boga in ljudi na pravi bojni fronti, kjer se bije težki boj med svetlobo in senco, med življenjem in smrtjo, kjer »*nihče nima večje ljubezni, kakor je ta, da dá življenje za svoje prijatelje*« (Jn 15,13).

Cekovim Spominom sledi 24 strani dolg prikaz Štefanovega pranečaka Danijela Ceka, novinarja Primorskih novic. Z naslovom Štefan Cek in njegova družina; v njem opisuje domačo družino in njeno doživljanje posebej laniških dogodkov ter njeno stigmatiziranje zaradi Štefanovega zapora, ki je padlo nanjo.

Štefanov nečak Stanko Novak pa je v prispevku *Spomini Stanka Novaka na tragični dogodek v Lanišču* (tri strani) opisal osebno doživljanje dogodka, čigar očividec je bil kot otrok.

Spomine na Istro zaključuje spremna študija urednika, prof. Tomaža Simčiča iz Trsta, v kateri v prikazu z naslovom Štefan Cek dušn*i pastir v težkih časih* na štirinajstih straneh

oriše stanje na Primorskem in znotraj tega Cekov položaj pod fašizmom, vojne dogodke v Istri, v katere je bil po službenem poslanstvu vpet tudi Cek, Štefana Ceka in tragično birmo v Lanišću, oriše lik Štefana Ceka in oceni Cekove *Spomine na Istro*.

Ceka sem spoznal leta 1970, ko sem prišel za kaplana v Koper, on pa je bil tedaj župnik v Šmarjah pri Kopru, pozneje še v Dekanih, kjer je tudi umrl. Hitro sva našla skupni jezik. Bil je umirjen, spoštljiv, nekoliko zadržan, duhovni človek, ki se je rad pogovarjal o pastoralnem delu. Med ljudmi je veljal za »strogega« duhovnika, vendar bi bilo boljše reči doslednega in popolnoma predanega svojemu poklicu. S težkimi leti, ki jih je preživljal v hrvaški Istri med drugo svetovno vojno in po njej, se ni izpostavljal, če si ga z vprašanji izzval, pa je zelo mirno, brez vsakršne dramatizacije pripovedoval o svoji hoji med življenjem in smrtjo v župnijah, kjer je deloval. Samo po sebi umevno se mu je zdelo, da se je pri reševanju celih vasi pred fašističnim, nacističnim in komunističnim nasiljem postavil na stran zatiranih in življenjsko ogroženih ljudi. Res pravi zgled pastirja Cerkve, ki služi življenju, in ne vsakokratnemu tiranskemu režimu. Tudi obsodbe na večletni zapor v Lepoglavi po dogodkih ob laniški birmi leta 1947 ni dramatiziral, ampak jo je jemal kot dragoceno preizkušnjo Jezusovih učencev: »Če so preganjali mene, bodo preganjali tudi vas« (Jn 15,20).

Renato Podbersič st.